

De opkomst van het seksuele moratorium

In de achttiende eeuw, toen Johann Sebastian Bach organist en koordirigent was in de Thomas Kerk in Leipzig, behielden de koor-knepen hun sopraanstem tot hun zeventiende jaar of soms nog langer. Tegenwoordig hebben koorleiders grote moeite om de bezetting op peil te houden. Wanneer de jongens een jaar of dertien zijn, juist wanneer de zangtraining vruchten begint af te werpen, slaat de onvermijdelijke baard in de keel toe. Hoewel men het nog steeds niet eens is over de oorzaken, is een ding duidelijk: de leeftijd waarop jongeren de geslachtsrijpe leeftijd bereiken is in de loop der tijd drastisch gedaald (Kolk 1962; Jaszmann 1970; *Medical aspects* 1984). Tegenwoordig ontwikkelen de secundaire geslachtskenmerken zich bij jongens rond het dertiende jaar, bij meisjes begint de puberteit nog iets vroeger.

Het is dus niet verwonderlijk dat jongeren ook op jongere leeftijd hun eerste seksuele ervaringen opdoen. Het seksuele leven van de koorknepen van Bach is niet in de boeken vastgelegd, maar het is niet waarschijnlijk dat veel van hen voor hun twintigste seksueel ervaren waren. Van de jongeren op dit moment is echter wel genoeg bekend. Op een leeftijd waarop Bachs knepen het koor verlieten, is in 1989 een meerderheid van de Nederlandse jongeren al eens met iemand naar bed geweest, aldus blijkt uit een recent onderzoek naar het seksuele gedrag van 11.500 scholieren (Vogels & Van der Vliet 1990).

Het feit dat jongeren op jongere leeftijd seksuele gevoelens en ervaringen krijgen, blijkt volgens verschillende onderzoeken inderdaad samen te hangen met de leeftijd waarop zij geslachtsrijp worden (Soefer e.a. 1985; Cutright 1972; Meyer-Bahlburg e.a. 1985). Een meisje dat op haar elfde schaamhaar heeft, borsten krijgt en ongesteld wordt, begint op een jongere leeftijd over seks te fantaseren, gaat vroeger masturberen en eerder vrijen dan een late puber. Hoe eerder een jongen de baard in de keel heeft, des te jonger

gaat hij op vrijersvoeten.

De daling van de leeftijd waarop jongeren met seks beginnen ging echter nog veel sneller dan men alleen op grond van de vroeger intredende puberteit zou verwachten. Tussen de eerste menstruatie en het moment waarop een meisje voor het eerst met een jongen naar bed ging, zat in 1900 een periode van zo'n tien jaar. Nu is dat voor de helft van de meisjes niet langer dan vijf jaar.

Tussen rijp en ervaren

De seksloze tussenperiode van pubers is dus aanzienlijk korter geworden. Die tussenperiode, de tijd vanaf de lichamelijke rijping tot de vorming van een seksuele relatie, was voor veel opvoeders lange tijd een grote zorg. Zo'n relatie was immers voorbehouden aan het huwelijk, maar de 'natuur' liet zich nu eenmaal vaker gelden dan menigeen lief was. Dus hadden zij er hun handen aan vol de jongeren een 'verantwoordelijke levenshouding' (geen seks voor het huwelijk) bij te brengen. Vooral uit confessionele hoek kwamen de adviezen voor een goedgerichte en godsdienstige opvoeding om het driftleven in goede banen te leiden.

Het is daarom verleidelijk om de sterk gegroeide seksuele activiteit van jongeren in verband te brengen met de val van het confessionele machtsmonopolie in de jaren zestig, die definitief werd met wat algemeen bekend is geworden als *de seksuele revolutie*. Jongeren onttrokken zich toen immers aan de burgerlijke fatsoensnormen en abortus, pornografie en seks voor het huwelijk werden onderwerp van openbaar debat. Nooit werd de onbespreekbaarheid van seks zoveel besproken als in die periode. Op het eerste gezicht lijkt het aannemelijk dat juist in deze periode de voorechtelijke seksualiteit sterk is toegenomen en dat ook toen de leeftijd waarop jongeren met seks beginnen drastisch is gedaald.

De vraag of de seksuele ervaring van jongeren inderdaad in een revolutionaire stroomversnelling terecht kwam, is vanuit de empirie echter nooit bevredigend beantwoord. Wel heeft Kooy uit het *Sex in Nederland*-onderzoek geconcludeerd dat de vroege ervarenheid van tieners pas aan het eind van de jaren zestig 'enorm was toegenomen', maar hij baseert dit op het aantal mensen dat voor hun negentiende jaar ongehuwd gemeenschap had gehad (Kooy 1983). Dit geeft geen uitsluitsel over mogelijke veranderingen onder vroegere generaties

waarbij de coïtusleeftijd nog niet onder de negentien kwam. Een verjonging van 24 naar 20 jaar zou bijvoorbeeld onopgemerkt blijven, ook al had zij in snel tempo plaatsgevonden. Kooy's conclusie kan dus een artefact zijn van de manier van meten.

Het blijft dus de vraag of de sterke daling van de seksueel actieve leeftijd zich rond het revolutiejaar 1968 heeft ingezet of dat die verandering al voor die tijd was begonnen. Toch kan met behulp van een aantal verschillende bronnen een reconstructie worden gemaakt van de leeftijd waarop verschillende geboortegeneraties vanaf 1904 voor het eerst gemeenschap hadden.

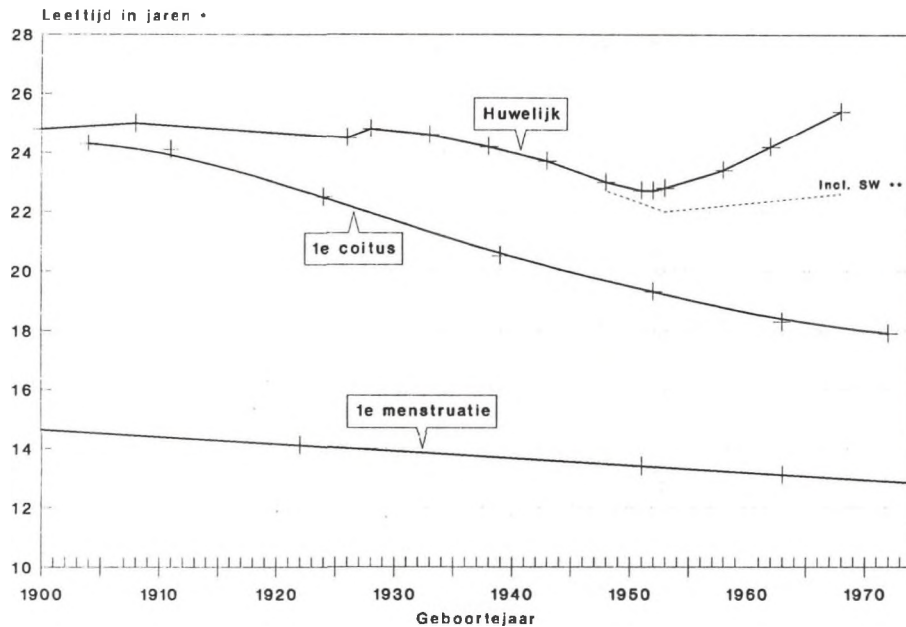
De oorspronkelijke databestanden van de *Sex in Nederland*-onderzoeken zijn bewaard gebleven, zodat niet gepubliceerde gegevens alsnog benut kunnen worden.¹ Zo is zowel in 1968 als 1981 aan personen van 20 tot 64 jaar gevraagd of ze voor het huwelijk geslachts-gemeenschap hadden gehad en zo ja, op welke leeftijd (Deggeler e.a. 1969; Kooy 1976; Kooy e.a. 1983). De leeftijd waarop verschillende generaties hun eerste *voorechtelijke* coïtus hadden, kan dus achterhaald worden.

Van de *Sex in Nederland*-onderzoeken uit 1968 respectievelijk 1981 heeft het laatste de meest betrouwbare gegevens opgeleverd. Met name voor vrouwen bleek het in 1968 nog vaak moeilijk om te 'bekennen' dat ze voor het huwelijk gemeenschap hadden gehad. In het onderzoek van 1981 zeiden vrouwen van precies dezelfde generaties namelijk veel vaker dat ze niet tot de huwelijksdag gewacht hadden dan in 1968. Om die reden heb ik bij de reconstructie van de eerste-coïtus-leeftijd gebruik gemaakt van het *Sex in Nederland*-onderzoek uit 1981, behalve voor de alleroudste generatie.

De cijfers over de leeftijd bij de eerste *voorhuwelijkse* coïtus zeggen natuurlijk nog niets over de mensen die niet voor het huwelijk met elkaar naar bed gingen. Voor die groep kan men de huwelijksleeftijd gebruiken als de leeftijd van de eerste coïtus, aannemend dat de 'huwelijksnacht' zich in ieder geval in het eerste huwelijksjaar voltrok. Dit gegeven kan, zij het met de nodige interpolaties,² afgeleid worden uit de CBS-statistieken over de Nederlandse bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat (CBS 1970, CBS 1970-1989, CBS 1990).

De meest recente cijfers over het seksuele gedrag van jongeren zijn onlangs beschikbaar gekomen uit een onderzoek onder 11.500 scholieren van 12-19 jaar. Dit onderzoek is uitgevoerd door het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch Onderzoek (NISSO)

Figuur 1. Leeftijd bij 1e menstruatie,
1e coitus resp. huwelijksluiting.

* Exacte leeftijd De burgerlijke leeftijd ligt gemiddeld 1/2 jaar lager.

** Geschat op grond van cijfers vrouwen.

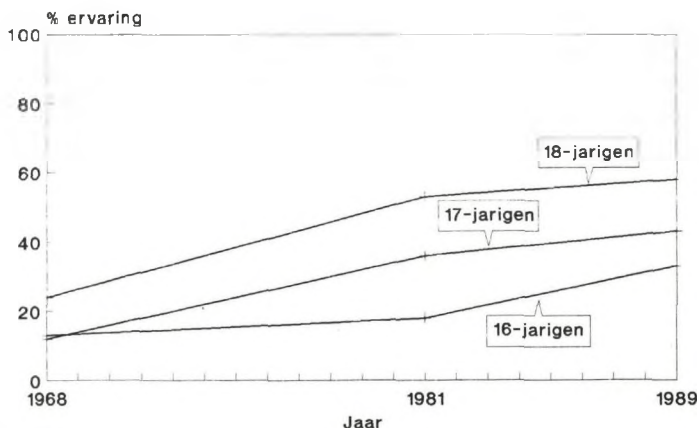
Bronnen: SIN '68 en '81 (ongepubliceerd); CBS 1970, 1970-1969, 1990; Mediaal Aspect 1984; Vegela en Van der Vliet 1990.

in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Preventieve Gezondheidszorg (NIPG/TNO) en de Peilstations Jeugdgezondheidszorg (Vogels & Van der Vliet 1990).

In figuur 1 staat het beloop van de leeftijd bij de eerste coïtus afgebeeld. Daaruit blijkt dat vanaf de eerste geboortegeneratie waarvan gegevens beschikbaar zijn, die van 1904, tot aan de huidige generatie jongeren een continue daling is opgetreden van het begin van de seksueel actieve periode (met als 'meetpunt' de eerste coïtus). Opmerkelijk is dat van een versnelde daling ten tijde van de seksuele revolutie geen sprake is. De jongeren van de generatie 1947-1956, die in 1968 grotendeels in hun tienertijd verkeerden - ze waren 12 tot 21 jaar - gingen wel vroeger vrijen dan de vooroorlogse generatie, maar ze weken niet af van de dalende lijn die zich al bij hun ouders en grootouders had ingezet. Datzelfde geldt voor de generaties die er na volgden.

Ook de huidige jongeren beginnen blijkens het recente NISSO-NIPG/TNO-onderzoek weer op jongere leeftijd. De stijging van het aantal 17- en 18-jarigen met coïtuservaring is doorgegaan, en tussen 1981 en 1989 zijn vooral de zestienjarigen met ervaring sterk in aantal toegenomen: onder hen steeg het percentage van 18 tot 33% (zie figuur 2). De leeftijd waarop de helft van de jongeren al eens met

Figuur 2. Aantal jongeren dat ooit geslachtsgemeenschap heeft gehad in 1968, 1981 en 1989.

Bron: SIN 1968 en 1981
Vogels en Van der Vliet 1990.

iemand naar bed is geweest, is ten gevolge hiervan gedaald van 17,8 jaar (kalenderleeftijd, de exacte leeftijd ligt gemiddeld een half jaar hoger) in 1981 tot 17,4 jaar in 1989. Toch is ook deze daling geen plotselinge afwijking van de trend die vanaf 1904 zichtbaar is, hetgeen is af te lezen uit figuur 1.

Niet alleen is de leeftijd bij het begin van de seksueel actieve periode in een vloeiende lijn afgenomen, ook de seksloze periode tussen de lichamelijke rijping en de eerste seksuele ervaringen is continu kleiner geworden. Dat blijkt uit het gebied tussen de 'eerste menstruatie-lijn' in figuur 1 en de 'eerste coïtus-lijn'. In deze eeuw is de leeftijd bij de eerste menstruatie vrijwel lineair gedaald van ongeveer vijftien jaar rond 1900 tot minder dan dertien jaar bij de huidige generatie jongeren.³ Dat is een daling van ongeveer 3,5 maand per decennium.⁴ Zoals uit de figuur blijkt, is de lijn die de daling van de leeftijd bij de eerste menstruatie weergeeft, minder steil dan de lijn die de daling van de coïtus-leeftijd weergeeft. Bij iedere generatie is de periode die verstrijkt tussen de eerste menstruatie en de eerste coïtus weer korter geworden en ook dit is een vloeiend verlopende ontwikkeling.

Daarbij zijn de grootste veranderingen opgetreden bij de generaties vóór de seksuele revolutie. Jongeren die aan het begin van de eeuw werden geboren, moesten hun eerste coïtus uitstellen tot tien jaar nadat ze geslachtsrijp waren geworden. Bij de generatie van rond 1935 was dat ongeveer zeven jaar, een daling van gemiddeld tien maanden per tien jaar. De trend zette zich voort tot vijf jaar bij de geboorte-generatie van 1970, een daling van zeven maanden per tien jaar, in een tempo dat dus gematigder was dan bij de vooroorlogse generaties.

De vloeiende lijn van deze trend die juist bij de vooroorlogse generaties het sterkst was, lijkt de conclusie te rechtvaardigen dat zich ten tijde van de seksuele revolutie geen schokkende veranderingen in het seksuele gedrag hebben voorgedaan. Het revolutionaire zat hem dan hoogstwaarschijnlijk ook meer in de toegenomen openheid over seks dan in de seksualiteit zelf. Die openheid maakte bespreekbaar en na verloop van tijd toelaatbaar wat al lang voor die tijd begonnen was: seks tussen ongehuwden en seks op steeds jongere leeftijd.

Voorechtelijke seks

Terwijl de periode tussen het moment van seksuele rijping en dat van de eerste seksuele ervaring steeds kleiner werd, werd de tijdsduur tussen de eerste seks en het begin van huwelijk en gezinsvorming steeds langer. Weliswaar daalde de huwelijksleeftijd vrijwel onafgebroken, afgezien van een 'dip' tijdens de crisisjaren, maar in figuur 1 is te zien dat deze daling lang niet zo sterk was als die van de leeftijd bij de eerste coïtus. Er ontstond dus een nieuwe periode in de seksuele levensloop: een tijd van seksuele betrekkingen voorafgaand aan het huwelijk en de vorming van een gezin.

Ook voor de groei van deze nieuwe periode geldt dat de seksuele revolutie weinig revolutionair is geweest. Juist bij de vooroorlogse generaties nam die periode snel in tijdsduur toe. In de jaren zestig begonnen jongeren nog steeds vroeger met vrijen dan voorheen, maar ze gingen ook veel eerder trouwen. De dalende lijn van de eerste coïtus liep toen geheel parallel met de dalende lijn van de huwelijksleeftijd. De gemiddelde duur van de voorhuwelijksseksueel actieve periode veranderde dus niet.

Dat de vooroorlogse generatie al een paar jaar voor het huwelijk met vrijen begon, wil niet zeggen dat zij niet trouwlustig was. Als het aan henzelf gelegen had, waren de meesten veel eerder getrouwd. Dat dat niet gebeurde was veelal een geldkwestie. Het moment van trouwen werd meestal bepaald door de beschikbaarheid van een huis, een gevulde linnenkast en het geld voor een goedgeregeld huishouden. Velen zaten langer dan hun lief was met de 'benen onder andermans tafel' en eigen huis en haard was ieders ideaal.

Wanneer mensen onder die omstandigheden met elkaar naar bed gingen, was dat niet zonder risico. De anticonceptie was gebrekkig en al te vaak bleek de thermometer er weer naast te zitten. Een 'moetje' was niet alleen een schande voor de buurt, maar ook financieel moeilijk op te brengen en lastig bij gebrek aan goede huisvesting. Wie een voorschot nam op het huwelijk door alvast seks te hebben, liep het risico zich ook financieel in de schulden te steken.

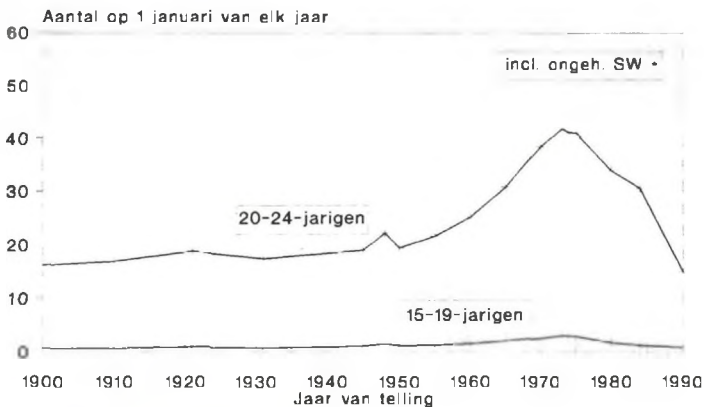
Toch viel dat risico in het niet bij dat wat generaties daarvoor liepen. Dat had te maken met het feit dat deze nog voornamelijk leefden in een agrarisch-ambachtelijke samenleving van kleine, zelfstandige boeren- en nijverheidsbedrijven. Wanneer mannen een huwelijk wilden aangaan en een eigen gezin wilden stichten was het nodig dat zij over een eigen bedrijf konden beschikken (Hofstee

1981). Zij moesten ofwel wachten tot zij het bedrijf van hun vader konden overnemen, ofwel een nieuw bedrijf stichten. De kosten hiervan drukten zwaar op de bestedingsruimte van het ouderlijk gezin. Een zoon die voortijdig moest trouwen pleegde een vaak onoverkomelijke aanslag op de financiële middelen. En een schoonzoon zonder eigen bedrijf betekende statusverlies voor de ouders van de bruid. Het was dus logisch dat er een sterke controle was op de huwelijksvorming - en dus op de seksualiteit - van zowel zoons als dochters.

Bij de verandering van een agrarisch-ambachtelijke samenleving naar een industriële samenleving werden de risico's van het gedwongen huwelijk kleiner. Een eenvoudige arbeiderswoning was makkelijker gekocht dan een boerderij met tien bunder land en twintig koeien. De belangrijkste verandering die dit met zich meebracht was de verminderde controle van de familie op de huwelijks- en gezinsvorming. De daling van de huwelijksleeftijd valt dan ook goeddeels samen met de overgang van een familiale naar een extra-familiale produktiewijze (Lesthaeghe & Van de Kaa 1986).

Zeker toen het Nederland in de jaren zestig economisch voor de wind ging, vielen de laatste belemmeringen voor het vroege huwelijk weg. Het aantal huwelijken steeg en er werd steeds jonger getrouwd. De na-oorlogse generatie (geboortejaren 1945-1955) spande daar-

Figuur 3. Aantal gehuwde/gehuwd geweest zijnde personen van 15-19 resp. 20-24 jr per honderd in iedere leeftijdsgroep

CBS Bevolking naar leeftijd, geslacht en burgerlijke staat 1900 - 1990

* geschat op grond van cijfers vrouwen

in de kroon. In 1974 was 41,8% van de 20- tot 24-jarigen getrouwd, in 1945 was dat nog niet meer dan 18,5% (zie figuur 3; zie voor de daling van de huwelijksleeftijd figuur 1). Dankzij de conjunctuur was de uitzet sneller bij elkaar gespaard en als er nog niet genoeg geld was, dan kwam dat wel: er werd meer en meer 'op afbetaling' gekocht. De opkomst van de postorderbedrijven is daarbij tekenend. En aan het begin van de jaren zeventig verstomden de laatste bezorgde geluiden van opvoeders die zich afvroegen of een 'materieel verantwoord huwelijk' ook in geestelijk opzicht een verantwoord huwelijk was.

Het seksuele moratorium

Tegen het licht van de heftige bevrijdingsideologieën van de jaren zestig lijkt de gretigheid waarmee toen getrouwd werd, misschien tegenstrijdig. De verandering die aan de daling van de huwelijksleeftijd ten grondslag lag, is echter veel fundamenteeler dan die daling zelf: het moment waarop iemand trouwde was een keuze van een persoon zelf en zijn of haar partner geworden, terwijl dat moment voorheen met name werd gecontroleerd door de familie, vooral vanwege de financiële consequenties van een huwelijk voor het ouderlijke gezin. De fasering van de seksuele en relationele levensloop was daarmee een zaak van het individu geworden. En wanneer het iemands vrije keuze is om vroeg te trouwen, kan hij ook vrij beslissen om laat te trouwen.

De toegenomen keuzevrijheid bij de inrichting van de levensloop bleek uiteindelijk in het nadeel van het huwelijk te werken. Bij de generaties die na 1952 geboren zijn kwam er een keerpunt in de ontwikkeling van de huwelijksleeftijd. In 1974 was de trouwlust van de jonge Nederlanders op zijn hoogtepunt (in 1973 geldt dit al voor de mannen). Daarna trad er in korte tijd een snelle stijging op van de huwelijksleeftijd (zie figuur 1). Het aantal gehuwden tussen 20 en 24 jaar is in 1990 gedaald tot een niveau onder dat van 1900 (zie figuur 3).

Ook de vorming van een gezin wordt steeds meer op de lange baan geschoven. In 1975 was nog geen 9% van de moeders 30 jaar of ouder bij de geboorte van haar eerste kind. In 1980 was dat aantal gestegen tot 12,5% en in 1988 tot ruim 24% (CBS 1984; Van de Giessen 1988).

Daarmee heeft de seksuele en relationele levensloop een verandering ondergaan die zeker revolutionair is te noemen. Terwijl jonge-

ren op steeds jongere leeftijd met seks beginnen, stellen zij huwelijk en gezinsvorming steeds langer uit. Het resultaat van deze ontwikkeling is dat de seksueel actieve periode voor het huwelijk, die zich al bij de vooroorlogse generaties begon af te tekenen en geleidelijk in omvang toenam, na 1974 plotseling zeer sterk in duur is toegenomen.

De verandering betreft niet alleen de duur van de periode tussen het moment van eerste seks tot het vader- of moederschap, deze fase in de levensloop is in een ander opzicht veranderd. Voor degenen van de vooroorlogse generaties was de voorhuwelijkse seksueel actieve periode veelal een onvrijwillige wachtperiode. Zij wilden zo snel mogelijk trouwen en als dat om financiële redenen niet kon, riskeerden zij eventueel een gedwongen huwelijk. Voor jongeren van de huidige generatie zijn de belemmeringen om te trouwen gedeels verdwenen. Het uitstel van huwelijk en gezin is dan ook een vrijwillige beslissing, die past bij de manier waarop zij hun leven vorm wensen te geven.

Bij de sterke stijging van de huwelijksleeftijd moet natuurlijk wel worden aangetekend dat het huwelijk voor een groot deel is vervangen door het ongehuwd samenwonen. Na 1970 begint deze leefvorm snel in betekenis toe te nemen. Zoals blijkt uit de Onderzoeken Gezinsvorming uit 1982 en 1988 had van de generatie 1945-1949 nog slechts 5% van de 22-jarige vrouwen ooit samengewoond. Bij de generatie 1960-1964 was dat aantal gestegen tot 33% (CBS 1984; Van de Giessen 1988).

Toch wordt de stijging van de huwelijksleeftijd hierdoor niet volledig gecompenseerd. Vooral bij de jongste generatie die in het Onderzoek Gezinsvorming 1988 is onderzocht, blijkt het aantal vrouwen dat ooit ofwel is gehuwd ofwel is gaan samenwonen, achter te blijven bij de voorgaande generaties. Bij de begin jaren zestig geboren vrouwen was 56% op 22-jarige leeftijd gaan samenwonen of gehuwd, bij de tien jaar oudere generatie was dat nog 67% (Van de Giessen 1988).

Dat betekent dat de seksueel actieve periode voorafgaand aan de stichting van een leefeenheid is toegenomen, ook als daarbij rekening wordt gehouden met de ongehuwde samenwoning. Dit is af te lezen uit figuur 1, waarin met een gestippelde lijn is weergegeven op welke leeftijd de helft van de mannen en vrouwen naar schatting⁵ gehuwd of ongehuwd is gaan samenwonen.

Bovendien is het lang niet in alle gevallen zo dat mensen die gaan samenwonen zich al als toekomstige huwelijkspartners aan elkaar

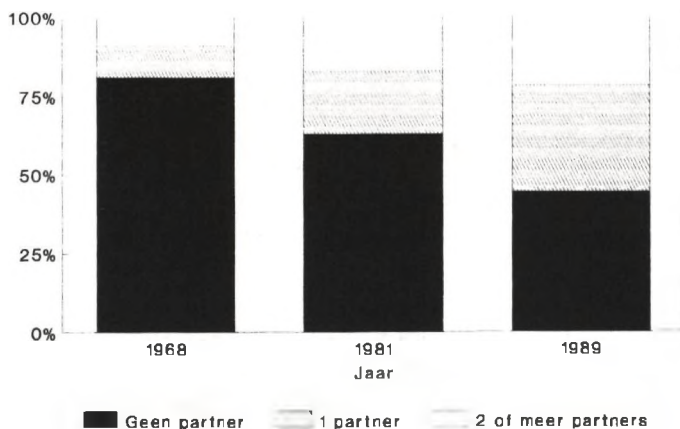
verbonden hebben. Weliswaar heeft 60% al voor elkaar als levenspartner gekozen en moet dat alleen nog op papier vastleggen, maar van de overige 40% weten we niet in welke mate zij hun relatie als duurzaam beschouwen. Zij zijn in ieder geval niet van plan om te trouwen of hebben hierover nog geen beslissing genomen (CBS 1984; Leliveld & Ketting 1984).

De praktijk wijst echter uit dat samenwoners minder lang bij elkaar blijven dan gehuwden. Vooral de jongste samenwoners hebben weinig duurzame relaties. Van de samenwoningen van de 18- tot 22-jarigen wordt 63% na verloop van tijd weer ontbonden. In slechts 5% van deze gevallen gaat het om ontbindingen ten behoeve van een huwelijk, aldus blijkt uit het Onderzoek Gezinsvorming 1982 (CBS 1984). De samenwoon-relaties hebben dus zeker op jonge leeftijd een overwegend provisorisch karakter.

De seksueel actieve periode voorafgaand aan huwelijk en gezinsvorming heeft dus in twee opzichten grote veranderingen ondergaan. In de eerste plaats is die periode drastisch langer geworden. In de tweede plaats is het een periode geworden van min of meer vrijblijvende relaties. Terwijl degenen van de vooroorlogse generatie die voor het huwelijk met elkaar naar bed gingen, dat overwegend als aanloop tot dat huwelijk deden, is dat bij degenen van de jongste generaties veel minder vaak het geval. Voordat zij terecht komen in de stabiele structuur van huwelijk en gezin hebben zij vaak een of meer seksuele relaties gehad zonder de verantwoordelijkheden en verplichtingen die aan een toekomstige leefeenheid vastzitten. De al bij de vooroorlogse generatie ontstane periode van seksuele betrekkingen voor het huwelijk heeft dus een geheel nieuwe invulling gekregen. Het is een periode in de seksuele en relationele levensloop geworden waarin jongeren en jong-volwassenen intieme relaties hebben, maar voorsnog zijn vrijgesteld van vergaande verplichtingen: een seksueel moratorium.

Dat jongeren steeds vaker een fase doormaken waarin zij een aantal opeenvolgende seksuele relaties hebben, wordt bevestigd door de cijfers, die hierover zijn verkregen in de *Sex in Nederland*-onderzoeken in 1968 en 1981 en in het NISSO-NIPG/TNO-onderzoek uit 1989. Van alle 16- tot 19-jarige jongeren was in 1968 9% met twee of meer partners naar bed geweest. In 1981 was dat aantal gestegen tot 17% en in 1989 tot 22%, twee en een half keer zo veel als eenentwintig jaar daarvoor (zie figuur 4). Het aantal abstinente jongeren is in dezelfde periode gedaald van ruim 80% tot 45%.

Figuur 4 Jongeren van 16 - 19 jaar met resp. 0, 1 en 2 of meer coïtuspartners

Bron: SIN 1968 en 1981 (ongepubliceerd);
Vogels en Van der Vliet 1990.

Van de jongeren die zich tussen hun zestiende en negentiende jaar tot één partner beperkt hebben, zal een groot deel na hun twintigste alsnog ervaring opdoen met verschillende seksuele relaties. Uit een onlangs door het NISSO en de Rijksuniversiteit Utrecht gehouden onderzoek naar het seksuele gedrag van volwassenen (Van Zessen & Sandfort 1990) bleek drie kwart van de 24- tot 27-jarige heteroseksuelen met twee of meer partners naar bed te zijn geweest. Iets minder dan de helft (45%) heeft vier of meer partners gehad.

Gemeenschappelijke zelfontplooiing

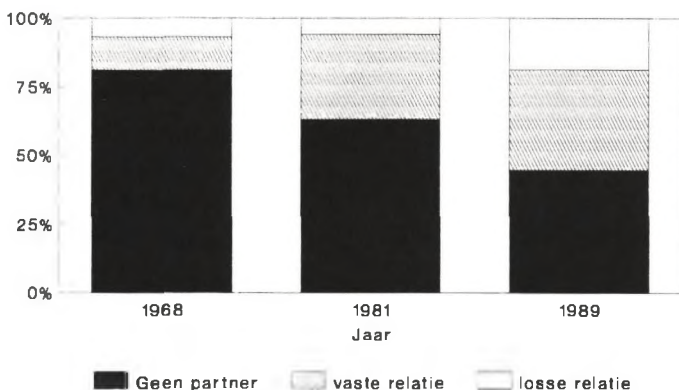
Toch blijkt uit deze cijfers ook dat de vrijblijvendheid van het seksuele moratorium niet betekent dat jongeren een bestaan leiden van veel wisselende partners. Slechts een kleine minderheid gaat in een jaar tijd met meer dan twee mensen naar bed. Dat jongeren in 1989 op een bepaalde leeftijd al meer partners hebben gehad dan in 1981, komt dan ook niet omdat zij in één bepaalde periode vaker van partner wisselen, maar omdat zij vroeger met seks beginnen en er langer mee doorgaan voordat zij een vaste leefeenheid stichten. Tussen 1981 en 1989 is het aantal jongeren met twee of meer partners

zelfs relatief achtergebleven bij het aantal met één partner, maar omdat veel meer jongeren gedurende een langere periode seksueel actief zijn, is dit aantal absoluut gezien gestegen (zie figuur 4).

Ook als jongeren de twintig gepasseerd zijn blijven de partners die zij achtereenvolgens hebben, te overzien. Uit het eerder genoemde NISSO-RUU-onderzoek bleek 8% van de mannen en 5% van de vrouwen in de leeftijdsgroep van 18-25 jaar drie of meer partners gehad te hebben in het afgelopen jaar. Pas wanneer de partnerwisselingen over een periode van vijf jaar bezien worden, hebben zij enige omvang van betekenis.

Het feit dat velen op jongere leeftijd met seks beginnen betekent wel dat dat vaker in korte, voorbijgaande contacten gebeurt. Jongeren in 1989 hebben vaker losse of losvaste seksuele contacten vergeleken met jongeren van dezelfde leeftijd in 1968 en 1981 (zie figuur 5). Een jongen van veertien kan op vakantie al eens met iemand naar bed gaan, maar het kan dan nog een paar jaar duren voor hij aan vaste verkering begint.

Figuur 5. Aantal jongeren zonder coitus-ervaring, resp. coituservaring met vaste partner en losvaste partner *

* Gegevens hebben betrekking op laatste coitus. Bron: SIN 1968 en 1981 (ongepubliceerd); Vogels en Van der Vliet 1990.

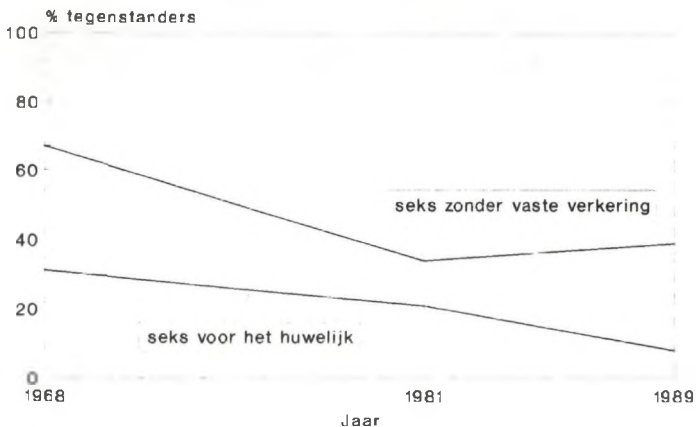
Toch kan niet gezegd worden dat de meeste jongeren meer op seksueel avontuur uit zijn dan op de vorming van intieme relaties. De losse seksuele contacten blijken in het merendeel der gevallen een eerste stap te zijn in een carrière van meer duurzame relaties. Ten tweede

zijn degenen die seks in een vaste relatie hebben, verreweg in de meerderheid gebleven. In de derde plaats voeren de meesten de liefde hoog in het vaandel, ook degenen met losvaste contacten. In 1989 was niet meer dan vijf procent *niet* verliefd op degene met wie ze naar bed waren geweest. Tachtig procent was zelfs 'heel verliefd'.

Over het algemeen vullen jongeren de vrijere periode voorafgaand aan huwelijks- en gezinsvorming dus niet op met vluchtige sekscontacten, maar gaan zij voor een bepaalde periode een intieme relatie aan, die zij zelf vaak als 'vast' beschouwen. De vrijheid van het moratorium biedt echter de mogelijkheid om keuzes te herzien. Deze periode bestaat dan ook in veel gevallen uit een serie opeenvolgende vaste relaties. Niet promiscuïteit, maar seriële monogamie kenmerkt de seksuele levensloop van vele jongeren.

Dit blijkt ook uit de opvattingen van jongeren over vrije seks. Hoewel er noch rond 1968, noch daarna grote aantallen jongeren zijn geweest die regelmatig van partner wisselden en de liefde bedreven zonder zich te binden, was er rond 1981 wel het idee ontstaan dat dit 'moest kunnen'. Die opvatting begint nu te verdwijnen. Terwijl nog meer jongeren dan in 1981 seks voor het huwelijk goedkeuren, vindt tegelijkertijd een toenemend aantal dat alleen verliefdheid niet voldoende is voor seks, maar dat daar minstens een vaste relatie voor nodig is (zie figuur 6). De ontkoppeling van seks en huwelijk is dus

Figuur 6. Tegenstanders van seks voor het huwelijk en tegenstanders van seks zonder vaste relatie.

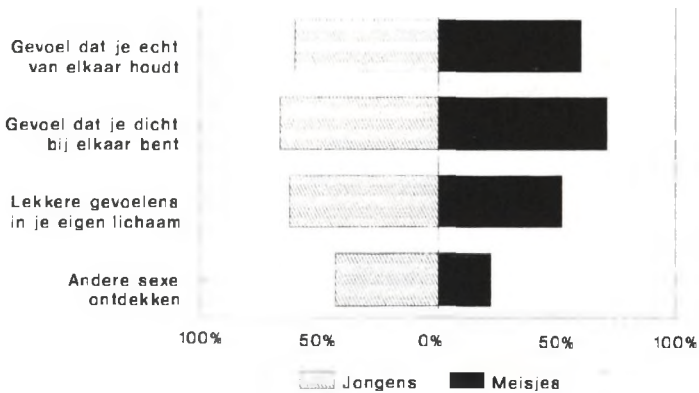
Bron: SIN 1968 en 1981; Vogels en Van der Vliet 1990.

doorgegaan, maar de alles-moet-kunnen-moraal is op zijn retour. Vrije seks wordt weliswaar geen nieuwe zonde, maar boet wel aan populariteit in.

Door het wegvallen van de controle door de familie, waren jongeren voor het eerst in staat zelf invulling te geven aan hun seksuele en relationele levensloop. De repressieve seksuele moraal verloor terrein en er opende zich een wereld van mogelijkheden op het gebied van seks. Aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig was de teneur dat het feest nu kon beginnen: een haast ongelimiteerde seksuele vrijheid voor iedereen. Maar al snel bleek seksualiteit moeilijker in elkaar te zitten. Ze bleek het gebied te zijn waarop twee mensen afstemming moeten zien te vinden van elkaars verlangens. En de opbouw van een intieme relatie waarin die afstemming plaats moest vinden, vroeg grote zorg. Seksualiteit kreeg daarmee het gebied toegewezen van de 'gemeenschappelijke zelfontplooiing', een term die Paul Schnabel in dit verband heeft ingevoerd (Schnabel 1989).

Dat in het moratorium de opbouw van intieme relaties meer centraal ging staan dan losse plezier-contacten, werd waarschijnlijk versterkt door het feit dat de vrouwelijke waarden bij seksualiteit - liefde en intimiteit - sterker naar voren zijn gekomen. Ook jongens vinden in toenemende mate dat liefde en intimiteit de basis vormen voor de seksuele beleving. In het NISSO-NIPG/TNO-onderzoek werd aan jongeren gevraagd wat voor hen redenen waren om met iemand te vrijen (zie figuur 7). Jongens onderschreven ongeveer even vaak als meisjes redenen als 'om het gevoel te hebben dat de ander echt van je houdt' en 'het gevoel dat je dicht bij elkaar bent'. Lichamelijk genot werd in vrijwel dezelfde mate genoemd (weliswaar iets minder door meisjes, maar het verschil is klein). Liefde en seksueel genot zijn voor de meeste jongeren twee kanten van een en dezelfde medaille en dat geldt zowel voor meisjes als voor jongens. Het idee dat het een jongen alleen om de seks te doen is en dat een meisje pas wil als hij haar zijn eeuwige liefde en trouw betuigt, lijkt dus zo langzamerhand een mythe te zijn geworden.

Figuur 7. Redenen om met iemand te vrijen.

Bron: Vogels en Van der Vliet 1990.

Met het seksuele moratorium, zo kan geconcludeerd worden, is een vormgevings- en ontplooiingsperiode in de seksuele levensloop ontstaan en niet een speeltuin van het onbekommerde seksuele verlangen. Daarbij worden van jonge mensen vaardigheden gevraagd die nodig zijn om intieme relaties op te bouwen, om te onderhandelen over de wederzijdse afstemming van verlangens en om een intieme relatie te verbreken als die niet meer voldoet (Rademakers & Van der Vliet 1990). Jongeren hoeven dan wel geen hoge 'A' meer te halen, maar vergeleken met de koorknappen van Bach hebben zij het er ook weer niet gemakkelijker op gekregen.

Noten

- 1 De vergelijking heeft betrekking op 16- tot 19-jarigen. De steekproeven uit 1968, 1981 en 1989 zijn zodanig gewogen dat zij qua leeftijds- en seksesamenstelling volkomen vergelijkbaar zijn. Op andere variabelen kunnen de steekproeven wel verschillen vertonen. Het belangrijkste verschil is dat in 1968 en 1981 ook niet-schoolgaande jongeren zijn ondervraagd, terwijl in 1989 de vragen uitsluitend aan scholieren zijn voorgelegd. Hierbij wil ik mijn dank uitspreken aan de oorspronkelijke eigenaars van de *Sex in Nederland*-gegevens, AGB Attwood b.v. (voorheen Attwood Statistics

b.v.) en Nieuwe Revue. Zij gaven hun toestemming voor de secundaire analyse van de data en de publikatie hiervan.

- 2 Gegevens ten tijde van de Tweede Wereldoorlog ontbreken. Voor deze periode zijn de cijfers geschat door middel van lineaire interpolatie. Voor de gegevens over het aantal gehuwden naar leeftijd heb ik gebruik gemaakt van de CBS-cijfers voor leeftijdsintervallen van vijf jaar. Uit de CBS-cijfers uit 1980 van de aantallen per leeftijdsjaar kon worden afgeleid dat de groei van het aantal gehuwden per leeftijdsjaar zich in dat jaar gedroeg volgens de volgende logistische groeifunctie (voor verdere uitleg van deze functie zij verwezen naar Yntema 1977):

$$f(t) = \frac{N}{1 + e^{r(t-b)}}$$

met de volgende parameters: $N=75$, $r=0.80$, $b=21.5$

Aannemend dat de parameters N en r geen ingrijpende wijzigingen hebben ondergaan, kon op grond van de gemiddelde huwelijksaantallen per leeftijdsinterval voor elk jaar het buigpunt b van deze functie bepaald worden, zodat de aantallen per leeftijdsjaar vervolgens uit deze functie konden worden afgeleid.

- 3 De vrijwel lineaire daling van de leeftijd bij de eerste menstruatie deed zich ook al in de laatste helft van de negentiende eeuw voor. In 1850 bedroeg die leeftijd 16,1 jaar (*Medical Aspects of Human Sexuality* 1984).
- 4 Jazsmann (1970) noemt een daling van drie maanden per decennium onder Nederlandse vrouwen. Overigens doen zich grote internationale verschillen voor in de leeftijd bij de eerste menstruatie. In Amerika had de daling zich al veel eerder ingezet en was zij ook sterker (*Medical Aspects of Human Sexuality* 1984).
- 5 De samenwoon-cijfers voor mannen en vrouwen tezamen moeten geschat worden omdat bij de Onderzoeken Gezinsvorming alleen vrouwen zijn ondervraagd.

Literatuur

CBS, *Bevolking van Nederland naar geslacht, leeftijd en burgerlijke*

staat. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1970

CBS, *Statistisch Zakboek*, uitgaven van 1970 t/m 1989. 's-Gravenhage:

Staatsuitgeverij, 1970-1989

CBS, *Onderzoek gezinsvorming. Verantwoording en uitkomsten*. 's-Graven-

hage: Staatsuitgeverij/cbs-publikaties, 1984

CBS, *Statistisch Jaarboek*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij en Druk-

kerij, 1990

- Cutright, Ph., The teenage sexual revolution and the myth of an abstinent past, *Family planning perspectives*, 4, 1 (1972), pp.24-31
- Deggeler, E., P.J.E. Dupuis, G. Kloosterman, G.A. Kooy, D. Noordhoff, C.J. Straver, B.S. Witte, M. Zeldenrust-Noordanus, *Sex in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum, 1969
- Giessen, van de, Over trouwen en samenwonen, onderzoek gezinsvorming 1988, *Maandstatistiek van de bevolking (CBS)*, 36, 11 (1988), pp.7-8
- Hofstee, E.W., *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden*. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1981
- Jaszmann, L., De overgangsjaren van de vrouw. In: G.A. Kooy, *Jongeren en seksualiteit. Sociologische analyse van een revolutionaire evolutie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1976
- Kolk, J.J., De menarche-leeftijd, *Tijdschrift Sociale Geneeskunde*, 40 (1962), pp.645-651
- Kooy, G.A. *Jongeren en seksualiteit. Sociologische analyse van een revolutionaire evolutie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1976
- Kooy, G.A., C.J. Weeda, N. Schelvis, H.G. Moors, *Sex in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum, 1983
- Leliveld, F. & E. Ketting, *Op de grens van volwassenheid; verslag van een onderzoek naar de intieme leefsituatie van 17- tot 24-jarigen*. Zeist: NISSO, 1984
- Lesthaeghe, R. & D.J. van de Kaa, Twee demografische transitie's? In: D.J. van de Kaa en R. Lesthaeghe (red.), *Bevolking: groei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1986
- Medical aspects of human sexuality*, 18, 3 (1984), p.239: Statistics: earlier menarche
- Meyer-Bahlburg, H.F.L., A.A. Ehrhardt, J.J. Bell, Idiopathic precocious puberty in girls: psychosexual development, *Journal of youth and adolescence*, 14, 4 (1985), pp.339-353
- Rademakers, J. & R.W.F. van der Vliet, De seksuele ontwikkeling van jongeren. In: *Psychologie van het gezin*. Utrecht: Teleac, 1990
- Schnabel, P., Forum: een veranderende kijk op seksualiteit, *Tijdschrift voor seksuologie*, 13 (1989), pp.208-218
- Soefer, E.F., T.O. Scholl, E. Sobel, Menarche; target age for reinforcing sex education for adolescents, *Journal of adolescent health care*, 6 (1985), pp.383-386
- Vogels, A.G.C. & R.W.F. van der Vliet (red.), *Jeugd en seks. Gedrag en gezondheidsrisico's bij scholieren*. 's-Gravenhage: SDU-uitgeverij, 1990 (in voorbereiding)
- Yntema, L., *Inleiding tot de demometrie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1977
- Zessen, G. van & Th. Sandfort, Seksuele ervaringen. In: Th. Sandfort & G. van Zessen (red.), *Seksualiteit en Aids in Nederland*. 's-Gravenhage: SDU-uitgeverij, 1990 (in voorbereiding)